

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ШАРАГ ОЛЕНА СЕРГІЇВНА

УДК 330.341.4:330.14

**КАПИТАЛОЄМНІСТЬ ТА ЇЇ ДИНАМІКА В ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ
ЕКОНОМІЦІ**

Спеціальність: 08.00.01 – Економічна теорія та історія економічної думки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Одеса – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеському національному економічному університеті
Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор економічних наук, доцент
Жданова Людмила Леонідівна,
Одеський національний економічний університет,
професор кафедри загальної економічної теорії
та економічної політики;

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, доцент
Глуха Ганна Яківна,
ПВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля»
(м. Дніпро),
проректор;

кандидат економічних наук, доцент
Грималюк Андрій Вікторович,
Одеський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-
економічного університету (м. Одеса),
завідувач кафедри економічних теорій.

Захист відбудеться «07» липня 2017 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.055.01 в Одеському національному економічному університеті за адресою: 65082, м. Одеса, вул. Преображенська, 8, ауд. 217.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Одеського національного економічного університету за адресою: 65082, Одеса, вул. Преображенська, 8, ауд. 211.

Автореферат розісланий «6» червня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. О. Даниліна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Ефективність суспільного виробництва визначається дією його факторів – капіталу та праці. Бурхливе зростання темпів науково-технічного прогресу, широке використання його досягнень в економіці змінює натурально-речові та вартісні характеристики факторів виробництва. Результатом таких змін є зниження ресурсо- і капіталоємності виробництва та прискорення зростання продуктивності капіталу і праці. Такі зміни можна спостерігати як у розвинутих країнах, так і в країнах, що провели успішні економічні реформи.

Для країн із трансформаційною економікою питання більш ефективного використання факторів виробництва особливо загострено. Побудова ринкових відносин в Україні не сприяла зниженню капіталоємності, оновленню застарілих основних засобів на основі використання останніх досягнень НТП. Така неефективна система суспільного виробництва призводить до уповільнення темпів зростання національної економіки відсуваючи її на периферійні позиції від провідних економічних центрів світу. У зв'язку з цим були і продовжують залишатися актуальними питання використання саме речового фактора як фактора, який втілює досягнення науково-технічного прогресу.

Дослідження проблеми використання речового фактора виробництва нерозривно пов'язано з працями видатних економістів – А. Сміта, Ф. Кене, Ж.-Б. Сея, Дж. Мілля, Дж. Ст. Мілля, К. Маркса, М. І. Туган-Барановського, Р. Люксембург, Дж. М. Кейнса, Р. Харрода та Е. Домара, Ч. Пола та К. Дугласа, Я. Тінбергена, С. Кузнеця, Р. Солоу, Е. Денісона, Д. Йоргенсона, У. Гріліхіса, Дж. Робінсон, П. Сраффи, які розробили науковий фундамент теорії капіталу.

У радянський період значне самостійне значення надавалося проблемі підвищення продуктивності праці. Продуктивність капіталу розглядали при обґрунтуванні темпів та пропорцій розширеного відтворення: Л. І. Абалкін, А. Г. Аганбегян, О. І. Анчішкін, Г. С. Вечканов, Л. П. Євстигнеєва, Л. М. Кантор, П. А. Капітула, А. М. Кац, Я. Б. Кваша, Л. А. Клименко, В. П. Красовський, Я. А. Кронрод, В. М. Кудров, К. Б. Лейкін, Б. Мінц, С. М. Меншиков, О. І. Ноткін, К. В. Островитянов, Б. П. Плишевський, С. Г. Струмлінін, В. Л. Феодорітов, Т. С. Хачатуров, Г. М. Черкасов, В. М. Черковець, О. П. Чернявський, В. П. Чічканов, М. О. Цаголов, Д. К. Юлдашев та ін.

На рубежі ХХ–ХХІ ст. економічна наука приділяє значну увагу закономірностям, тенденціям, умовам та чинникам підвищення продуктивності капіталу та праці. Ці проблеми розглянуто у працях вітчизняних дослідників: В. М. Геєця, Г. Я. Глухої, Н. І. Горшкової, А. В. Грималюка, Б. М. Данилишина, П. С. Єщенко, Л. Л. Жданової, М. І. Зверякова, Б. Є. Кваснюка, С. М. Кожемякіної, І. В. Крючкової, Е. М. Лібанової, І. М. Могілата, В. М. Тарасевича, Л. І. Федулової, Л. В. Шинкарук.

Проте, незважаючи на значний науковий інтерес і ґрунтовні дослідження багатьох аспектів використання факторів виробництва, залишаються досі не

розв'язаними питання, які пов'язані з системним обґрунтуванням специфіки та комплексним вирішенням проблеми ефективності використання капіталу в конкретно-історичних умовах. Вибір такого напрямку дослідження є актуальним як у теоретичному, так і в практичному значенні, що зумовило вибір теми дисертаційного дослідження, його мету та завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана згідно з планами науково-дослідних робіт кафедри загальної економічної теорії та економічної політики Одеського національного економічного університету. Зокрема в межах теми «Дослідження змісту і форм розвитку економічних відносин в національній економіці на прикладі України» (ДР № 0113U000654, 2013-2017 рр.) запропоновано обґрунтування змін в структурі капіталу, які відбуваються під впливом науково-технічного прогресу.

Положення дисертаційної роботи щодо динаміки ефективності суспільного виробництва знайшли відображення у складі фундаментальних тем, що фінансувалися за рахунок коштів державного бюджету Міністерством освіти і науки України «Нова індустріалізація як модель економічного розвитку України» (ДР № 0112U000125, 2012-2014 рр.) та «Основний капітал у парадигмі нової індустріалізації: відтворювальний аспект» (ДР № 0115U000620, 2015-2017 рр.).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі теоретико-методологічного і предметно-емпіричного аналізу визначити роль і місце капіталоємності в процесі суспільного виробництва, вектор її руху та вплив на вартість і якість економічного зростання в конкретно-історичних умовах розвитку трансформаційної економіки.

Відповідно до мети визначено конкретні *завдання*:

- систематизувати наявні теоретичні підходи до дослідження капіталу як речового фактора виробничого процесу і на цій основі сформулювати розуміння капіталоємності та капіталовіддачі як чинників, що визначають структуру та ефективність суспільного виробництва;
- проаналізувати співвідношення виробництва інвестиційних і споживчих благ на етапі становлення нового технологічного укладу та на етапі його зміни;
- проаналізувати співвідношення капіталоозброєності, капіталовіддачі й продуктивності праці та виявити дисбаланси у русі факторів виробництва;
- розкрити специфічну природу обтяженої структури вітчизняного виробництва, інвестиційні цілі якого витікають із потенціалу конкурентоспроможності на світовому ринку;
- дослідити вплив прямих та зворотних зв'язків галузевої структури економіки та фонду нагромадження на капіталоємність виробництва та продуктивність капіталу;
- сформулювати напрямки зниження капіталоємності та підвищення продуктивності капіталу в економіці України.

Об'єктом дослідження є процес суспільного виробництва та його структура.

Предметом дослідження є закономірності та специфіка руху капіталу як речового фактора суспільного виробництва в умовах трансформаційної економіки.

Методи дослідження. Для розв'язання поставленої мети й скорельованих із нею завдань у роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи економічної теорії: генетичний, системно-функціональний підходи, сходження від абстрактного до конкретного на основі єдності історичного та логічного, маржинальний підхід, виробнича функція, методи угруповань, статистичних порівнянь, що дозволило розглянути досліджувані явища і процеси у розвитку, співвіднести їх сутнісні характеристики і форми прояву, виявити наявні суперечності. Теоретичною базою дослідження стали фундаментальні положення економічної теорії, наукові розробки, теоретичні та практичні положення, представлені в науковій літературі, працях вітчизняних та зарубіжних вчених.

Інформаційною базою дослідження слугували монографії, наукові статті, інші публікації українських і зарубіжних економістів, офіційні документи та публікації міжнародних організацій та ресурси мережі Інтернет. Значний інформаційний та фактологічний матеріал був отриманий на основі матеріалів Державного комітету статистики України, звітних даних Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України», Державної установи «Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економічного розвитку і торгівлі України». Це дозволило забезпечити репрезентативність вихідних даних, надійність науково-методологічного інструментарію, наукову обґрунтованість висновків і положень дисертаційної роботи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних положень та практичних засад щодо визначення ролі і місця капіталоемності у процесі суспільного виробництва, вектора її руху та впливу на вартість і якість економічного зростання в конкретно-історичних умовах розвитку трансформаційної економіки.

Найбільш вагомими результатами дослідження, що характеризують його наукову новизну, розкривають зміст дисертації і виносяться на захист, є такі:

вперше:

- на основі дослідження типів технічного прогресу та руху капіталу як речового фактора суспільного виробництва у процесі становлення, розвитку та заміни технологічного укладу аргументовано розуміння капіталовіддачі як елемента комплексної категорії ефективності суспільного виробництва, яка інтегрує продуктивність праці та продуктивність капіталу;

удосконалено:

- теоретичні основи дослідження руху капіталоемності; на відміну від існуючих, запропоновано розглядати його з позицій системного підходу: у процесі становлення, розвитку та зміни технологічного укладу. Такий підхід дає змогу зрозуміти, з однієї сторони, вплив кризи на знецінення речового та особистого факторів виробництва, з іншої, зміну координат у яких вимірюється капіталоемність та капіталовіддача;

- теоретико-методологічний підхід до аналізу співвідношення

виробництва інвестиційних та споживчих благ, який, на відміну від існуючого, дозволив трактувати його як дві тенденції, породжені капіталоємним або капіталозберігаючим типом науково-технічного прогресу;

- теоретико-методологічні основи аналізу співвідношення між темпами зростання капіталоозброєності та темпами зростання продуктивності праці і впливу цього співвідношення на динаміку капіталовіддачі, у процесі якого, на відміну від існуючих, вони розглядаються в контексті конкретно-історичних, специфічних умов розвитку трансформаційної економіки;

- визначення суспільної вартості приросту ВВП, яке, на відміну від існуючих, обґрунтовується на основі маржинального підходу та враховує величину інвестиційного навантаження на економіку, залежно від галузевої структури економіки та типу технічного прогресу;

- розуміння обтяженої капіталоємної структури суспільного виробництва. На відміну від існуючих, доведено, що вона є наслідком світової конкурентоспроможності продуктів вітчизняної добувної промисловості. Результатом є зростання частки цих галузей у суспільному фонді нагромадження, що надалі збільшує розвиток добувних галузей, обмежуючи ресурси для розвитку капіталозберігаючих технологій та виробництва високотехнологічних товарів;

набули подальшого розвитку:

- розуміння змін у структурі капіталу, які відбуваються під впливом науково-технічного прогресу, у межах якого уточнено, що в результаті зниження вартості інформаційних технологій зменшується капіталоємність виробництва;

- визначення основних напрямків зниження капіталоємності в економіці України, які, на відміну від існуючих, пов'язані зі зміною структури суспільного виробництва у бік галузей, які не потребують великих затрат капіталу та характеризуються швидким терміном обігу. Урахування цього напрямку дає можливість розробити систему заходів підвищення ефективності суспільного виробництва в національній економіці.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні положення, рекомендації та пропозиції, що містяться у роботі, можуть слугувати науковою основою та методологічним підґрунтям розробки стратегії підвищення ефективності вітчизняного виробництва та темпів економічного зростання.

Основні теоретичні положення, висновки та рекомендації дисертації використано Департаментом економічного розвитку Одеської міської ради при розробці Програми соціально-економічного та культурного розвитку м. Одеси на 2017 рік та Стратегії економічного та соціального розвитку м. Одеси до 2022 року (довідка № 715/01-41 від 28.03.2017 р.); ПП «Адепт-Комплект» з метою раціонального використання основних засобів у будівництві нових елеваторів та модернізації і реконструкції вже існуючих (довідка № 146/1 від 20.02.2017 р.); ПАТ Одеським кабельним заводом «Одескабель» з метою підвищення ефективності використання основних засобів підприємства (довідка № 32/1 від 10.03.2017 р.).

Ряд нових теоретичних положень дисертаційної роботи використано у навчальному процесі Одеського національного економічного університету при викладанні дисциплін: «Політична економія», «Мікроекономіка», «Макроекономіка» для студентів, що здобувають освітній ступінь «бакалавр», та «Макроекономічні проблеми реального і фінансового сектора економіки в глобальному процесі реіндустріалізації», «Аналіз економічної політики», «Структурна політика» для студентів ступеня «магістр» за спеціальністю 8.03050101 «Економічна теорія» (довідка № 01-17/553 від 28.03.2017 р.)

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є завершеним науковим дослідженням. Сформульовані та обґрунтовані у дисертації наукові положення, підходи, висновки та рекомендації одержані автором самостійно за результатами комплексного дослідження проблеми ефективності використання капіталу.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та отримані результати дисертації апробовано на міжнародних і всеукраїнських конференціях, а саме: Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих науковців «20-річчя СНД: від тоталітаризму до демократії (економіка, політика, суспільство)» (м. Одеса, 2012 р.; м. Одеса, 2015 р.), Міжнародній науково-методичній конференції «Управління якістю підготовки фахівців» (м. Одеса, 2014 р.; м. Одеса, 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Принципи нової економіки України та формування її фінансово-інвестиційної основи» (м. Дніпропетровськ, 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми використання потенціалу економіки України» (м. Київ, 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Тенденції сталого розвитку економіки країни: прогнози та пропозиції» (м. Львів, 2015 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Покританівські читання» (м. Одеса, 2015 р.; м. Одеса, 2016 р.), Міжнародній Інтернет конференції «Модернізація української економіки: виклики і можливості економічного зростання» (м. Київ, 2017 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи висвітлено у 19 наукових працях загальним обсягом 7,55 д. а., із них: одна публікація у колективній монографії, 6 статей у наукових фахових виданнях України з економіки, 3 статті у зарубіжних наукових виданнях, 9 публікацій – тези доповідей на національних та міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – 195 сторінок. Матеріали дисертації містять 17 таблиць, 15 рисунків, а також 5 додатків розміщених на 8 сторінках. Список використаних джерел включає 164 найменувань, розташованих на 17 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету і завдання, визначено об'єкт, предмет і методи дослідження, наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, їх апробацію.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні засади дослідження капіталоємності та капіталоємного типу технічного прогресу**» розглянуто теоретико-методологічні підходи до дослідження капіталоємності суспільного виробництва. Капіталоємність розглядається як одна із сторін структури виробництва, тобто та, яка характеризує ефективність одного із факторів виробництва, а саме – капіталу. Показано, що розуміння капіталу як фактора виробництва починає формуватися в період становлення індустріальної епохи. Розквіт індустріального суспільства характеризується зростанням виробництва машин. На цій основі сформувався розуміння капіталу як речового фактора виробництва. Надалі увага вчених концентрується на трактуванні змін у структурі суспільного виробництва під впливом технічного прогресу.

Важливе теоретико-методологічне значення для дисертаційної роботи має проблема співвідношення виробництва інвестиційних та споживчих благ, яка безпосередньо пов'язана з капіталоємністю. Дискусія щодо визначення обсягу виробництва інвестиційних благ започаткована у дослідженнях А. Сміта, С. Сімонді та К. Маркса. Останній, при розгляді пропорцій відтворення і обігу усього суспільного капіталу, абстрагувався від технічного прогресу. У результаті побудовані ним схеми розширеного відтворення відображають таке явище, яке в сучасній економіці отримало назву нейтрального впливу технічного прогресу – одночасно збільшується продуктивність капіталу й праці, тобто інновації, що заощаджують капітал, врівноважуються з інноваціями, що заощаджують працю. Подальші дослідження зміни структури суспільного виробництва у рамках класичної парадигми економічної теорії включали технічний прогрес у формі зростання органічної будови капіталу. Результатом такого дослідження став висновок, що у річному товарному капіталі суспільства все більше зростає частка інвестиційних благ, а отже, таким чином зростає й капіталоємність.

У цьому є логіка: заміна ремісничого, найпростішого знаряддя праці дорогою, якісною машиною спричиняла зростання органічної будови капіталу та I підрозділу суспільного виробництва. Однак пояснити це можна за допомогою типу технічного прогресу. Коли виробництво вдосконалюється і винайдені машини та механізми здешевлюються, тобто діє моральний знос першої форми, змінюється тип технічного прогресу, на зміну капіталоємному типу приходять капіталозберігаючий, і це продовжується до наступних змін. Однак, такі оберти бувають не тільки в результаті промислової революції, але й в результаті переходу до нового технологічного укладу, коли змінюються старі засоби праці новими, більш дорогими та продуктивними. Сам перехід до нового технологічного укладу пов'язаний з економічним циклом. У результаті кризи знецінюються речові та особисті фактори виробництва і змінюється купівельна спроможність грошей, таким чином, змінюється система координат, у якій вимірюється і капіталоємність, і капіталовіддача, і співвідношення двох підрозділів суспільного виробництва.

У радянській політичній економії по проблемі співвідношення інвестиційних і споживчих благ велася гостра дискусія. Одні дослідники доводили, що закон переважного зростання засобів виробництва логічно

обґрунтований та підтверджували це фактами. Інші вважали, що закон антинауковий, такого закону не існує, і теж підтверджували це фактами. Такі взаємовиключні погляди існували тільки тому, що дослідники відштовхувалися від різних типів НТП – або капіталоємного, або капіталозберігаючого.

В роботі показано, що єдиним критерієм і показником ефективності радянської економіки вважалася продуктивність праці, продуктивність капіталу залишалася за рамками дослідження економічної теорії. Тенденція до зниження ефективності радянської економіки саме за показником ефективності використання капіталу (основних фондів) розглядалася як галузева, а не загальноекономічна проблема. Фондоємність зростала протягом тривалого часу, а фондівіддача – знижувалася.

У цілому дослідження типів технічного прогресу та руху капіталу як речового фактора суспільного виробництва у процесі становлення, розвитку та заміни технологічного укладу дало змогу встановити, що капіталовіддачу необхідно розглядати як складовий елемент комплексної категорії ефективності суспільного виробництва, яка інтегрує продуктивність праці та продуктивність капіталу. Тільки при такому підході відображається повна картина процесу суспільного виробництва та його ефективність.

У другому розділі «**Динаміка капіталоємності в теоріях економічного зростання**» розглянуто підхід до дослідження капіталоємності, запропонований теоріями економічного зростання. Показано, що в розумінні проблеми відбулися зміни у методології: здійснився перехід від відтворювального підходу до функціонально-макроекономічного. Унаслідок такого переходу змінюється й категоріальний апарат економічної науки – зникає з наукового вжитку поняття двох підрозділів суспільного виробництва.

Теорії економічного зростання дають змогу зрозуміти, що чим вища капіталоємність, тим нижчі темпи економічного зростання та більша його вартість, і навпаки, чим менший рівень капіталоємності (завдяки технічному прогресу, структурним зрушенням, скороченню незадіяного обладнання), тим вище темпи зростання та нижча його вартість (зворотна залежність між коефіцієнтом капіталоємності та темпом і вартістю економічного зростання).

Взаємозв'язок капіталоємності, динаміки нагромадження капіталу та зростання випуску відображається в неокейнсіанській моделі економічного зростання. Особливістю такої моделі є врахування в аналізі тільки одного фактора – капіталу. У разі підвищення продуктивності праці капіталоємність, залишається сталою, вона не залежить від співвідношення цін виробничих факторів, а визначається лише технічними умовами виробництва. Тобто модель відображає вплив нейтрального технічного прогресу на зміну структури капіталу.

Капіталоємність може підвищуватися або знижуватися залежно від того, як співвідносяться між собою темп зростання продуктивності та темп зростання капіталоозброєності праці. Якщо темп зростання продуктивності праці більший, ніж темп зростання капіталоозброєності праці, то капіталоємність зменшується, віддача основного капіталу збільшується, ефективність виробництва зростає. Якщо темп зростання капіталоозброєності праці перевищує темп зростання

продуктивності праці – капіталоємність зростає, ефективність виробництва знижується. Це співвідношення в довгостроковій перспективі визначається, значною мірою особливостями технічного прогресу і структурними зрушеннями. Статистичні дослідження, проведені економістами на прикладі економіки США, свідчать, що в динаміці капіталоємності, як в економіці в цілому, так і по окремих найбільших галузях виробництва, приблизно до 20-х років ХХ ст. спостерігалася тенденція до зростання. Однак надалі капіталоємність виробництва зменшувалася. Самі періоди підвищення та пониження є досить тривалими, щоб можна було ігнорувати ці підвищувальні та знижувальні тенденції і говорити про загальну тенденцію постійності показника капіталоємності.

Отже, назріла необхідність теоретичного відображення динаміки капіталоємності. Розв'язанням цього завдання зайнялися представники неокласичної парадигми економічної теорії. У неокласичній теорії капіталоємність не є константою, а змінюється залежно від стану кон'юнктури, чим враховується взаємозамінність факторів, а також технічний прогрес. Формою неокласичних моделей стали виробничі функції: від найпростіших, де головними факторами виробництва виступають капітал і праця, до більш складних, які включають технічний прогрес у формі підвищення віддачі витрат у часі.

Ефективність капіталу і праці, як головних факторів виробництва, у найпростішій виробничій функції є різною. У кожен даний момент та ж сама величина виробництва може бути отримана капіталоємним або капіталозберігаючим способом – усе залежить від цін факторів виробництва. Звичайно, переважає більш дешевий фактор виробництва. На основі неокласичного аналізу факторів економічного зростання можна зробити висновок, що вирішальна роль у підвищенні темпів зростання належить не стільки нагромадженню капіталу, скільки технічному прогресу або підвищенню ефективності факторів виробництва, пов'язаному з процесом технічних нововведень, з рівнем освіти і кваліфікації кадрів, з поліпшенням організації та управління виробництвом.

Неокейнсіанський та неокласичний підходи до дослідження капіталу найбільш гостро проявилися у дискусії «двох Кембриджів». Неокейнсіанський підхід заперечував неокласичну ідею виробничої функції з точки зору розуміння того, що є капіталом. Річ в тому, що неокласична теорія відштовхувалася від речового підходу у розумінні капіталу, тому неможливо зрозуміти, що є одиницею капіталу. Неокейнсіанська теорія розуміє капітал як соціальне явище, одиниця капіталу – це вартість. Дискусію можна вважати плідною з точки зору вкладу в теорію капіталу як фактора виробництва, однак її не можна вважати завершеною.

У третьому розділі «**Закономірності та особливості динаміки капіталоємності виробництва на сучасному етапі розвитку економіки**» проаналізовано зміни в економіці та суспільстві під впливом інноваційного чинника розвитку, розкрито тенденції та протиріччя динаміки капіталоємності та капіталовіддачі в трансформаційній економіці та запропоновано основні

заходи для економічної політики, спрямованої на зниження капіталоємності та підвищення ефективності виробництва.

Стрімке втілення у виробництво досягнень науково-технічного прогресу, який у сучасному вимірі визначається як широкомасштабна інноваційна діяльність, є характерною рисою економіки високорозвинених країн. Застосування у господарській практиці розвинених країн високотехнологічних товарів призводить до підвищення ефективності використання речових та особистих факторів виробництва.

Встановлено, що в країнах із трансформаційною економікою, зокрема в Україні, у конкретно-історичних, специфічних умовах розвитку темпи зростання капіталоозброєності праці випереджають темпи зростання продуктивності праці (табл. 1). У 2015 році порівняно з 2000 роком капіталоозброєність праці збільшилася в 2 рази, продуктивність праці – у 1,6 раз.

Таблиця 1

**Зміна продуктивності та капіталоозброєності праці
в економіці України за 2000-2015 рр. у постійних цінах***

Рік	Продуктивність праці, тис. грн./особу	Темпи зростання (зниження) продуктивності праці, % до попереднього року	Капіталоозброєність праці, тис. грн./особу	Темпи зростання (зниження) капіталоозброєності праці, % до попереднього року
2000	36,5	-	237,1	-
2001	40,1	109,9	240,4	101,4
2002	42,0	104,7	244,4	101,7
2003	45,9	109,3	245,3	100,4
2004	50,9	111,1	252,2	102,8
2005	51,8	101,7	258,9	102,7
2006	55,3	106,7	267,2	103,2
2007	59,3	107,2	278,6	104,3
2008	60,5	102,0	295,1	105,9
2008 р. в % до 2000 р.	165,7	-	124,5	-
2009	53,3	88,1	321,2	108,8
2010	56,3	105,6	333,0	103,7
2011	59,2	105,1	352,3	105,8
2012	59,2	100,0	372,6	105,7
2013	59,1	99,8	391,1	105,0
2014	59,0	99,8	433,7	110,9
2015	58,5	99,1	479,5	110,6
2015 р. в % до 2008 р.	96,7	-	162,5	-
2015 р. в % до 2000 р.	160,3	-	202,2	-

* ціни 2010 року

Джерело: розраховано автором

Перевищення темпу зростання капіталоозброєності над темпами зростання продуктивності праці призводить до зниження продуктивності капіталу (табл. 2).

Таблиця 2

Зміна капіталоємності в цілому по економіці України в постійних цінах*

Рік	ВВП, млн. грн.	Темпи зростання ВВП в % до попереднього року	Вартість основних засобів, млн. грн.	Темпи зростання основних засобів в % до попереднього року	ВВП на гривню основних засобів, грн.	Капіталоємність виробництва, грн.
2000	736703	-	4783786	-	15,40	6,5
2001	801770	108,8	4801018	100,4	16,70	6,0
2002	844582	105,3	4910360	102,3	17,20	5,8
2003	924957	109,5	4946294	100,7	18,70	5,3
2004	1034059	111,8	5119104	103,5	20,20	5,0
2005	1065818	103,1	5329090	104,1	20,00	5,0
2006	1146515	107,6	5538720	103,9	20,70	4,8
2007	1240711	108,2	5824934	105,2	21,30	4,7
2008	1268546	102,2	6188029	106,2	20,50	4,9
2008 р. в % до 2000 р.	-	172,8	-	129,3	133,1	75,4
2009	1076533	84,9	6485139	104,8	16,60	6,0
2010	1079346	100,3	6386663	98,5	16,90	5,9
2011	1138338	105,5	6775821	106,1	16,80	6,0
2012	1141055	100,2	7176447	105,9	15,90	6,3
2013	1140750	100,0	7554636	105,3	15,10	6,6
2014	1066001	93,4	7838243	103,8	13,60	7,4
2015	961821	90,2	7883779	100,6	12,20	8,2
2015 р. в % до 2008 р.	-	75,8	-	127,4	59,5	167,3
2015 р. в % до 2000 р.	-	130,5	-	164,8	79,2	136,7

* ціни 2010 року

Джерело: розраховано автором

У цілому за весь досліджуваний період капіталоємність збільшилася на 26 %, а капіталовіддача зменшилася на 21 %. Ця тенденція суттєво обмежувала можливості зростання виробництва і заміщення праці капіталом.

Показано, що становленню негативних тенденцій сприяють суперечливі характеристики суспільного виробництва:

– по-перше, сформована обтяжена структура з переважанням виробництва проміжного продукту (в інвестиційному секторі переважає виробництво не готових товарів, знарядь праці, а проміжних предметів праці – хімічної продукції, металів), яка характеризується високою капітало-, матеріало- і енергоємністю. Сформована структура суспільного виробництва є наслідком включення економіки України в світовий ринок в якості конкурентоспроможного виробника, головним чином, інвестиційного

проміжного продукту. За таких умов фонд нагромадження спрямовується переважно на розвиток саме цих галузей, що призводить до ще більшого обтяження структури суспільного виробництва. Водночас машинобудівний комплекс, який повинен забезпечувати виробників різного профілю високотехнологічними засобами праці, сьогодні не забезпечує прогресивних структурних зрушень. Не маючи розгалуженого машинобудівного комплексу, який забезпечує, з одного боку – вироблення високотехнологічних знарядь праці для всіх галузей економіки, а з другого – своє самовідтворення, неможливо підвищити ефективність суспільного виробництва, подолати технологічну відсталість;

– по-друге, відсутність інтенсивних тенденцій в оновленні продуктивного капіталу. Внаслідок цього значна частина морально застарілої та фізично зношеної техніки не тільки не оновлюється, а й продовжує експлуатуватися, підвищуючи рівень капітальних витрат на її утримання і знижуючи ефективність виробництва.

Обґрунтовано, що основним напрямком переходу до ефективного виробництва є зміна структури суспільного виробництва у бік капіталозберігаючих галузей, які не потребують великих витрат капіталу та характеризуються швидким терміном обороту. З цієї точки зору значні переваги мають галузі з гарантованим споживчим попитом. Встановлено, що створювати такі галузі і сприятливі умови для їх розвитку треба тільки у тому випадку, якщо вони мають потенціал конкурентоспроможності і перспективи просування їх продукції на світовий ринок.

ВИСНОВКИ

Викладені в дисертації результати комплексного дослідження сутності та специфіки капіталоємності в трансформаційній економіці дозволили досягти поставленої мети, реалізувати завдання та сформулювати ряд висновків теоретичного, методологічного та науково-практичного характеру:

1. Дослідження типів технічного прогресу та руху капіталу як речового фактора суспільного виробництва у процесі становлення, розвитку та заміни технологічного укладу дало змогу встановити, що капіталовіддачу необхідно розглядати з позиції системного підходу як складовий елемент комплексної категорії ефективності суспільного виробництва, яка інтегрує продуктивність праці та продуктивність капіталу. Виявлено, що тільки при такому врахуванні відображається повна картина процесу суспільного виробництва як системи, яка забезпечує високу ефективність економіки та якість економічного зростання.

2. На основі запропонованого підходу до аналізу співвідношення виробництва інвестиційних та споживчих благ відповідно періодів зростання та зниження капіталоємності виробництва показано, що дискусія, яка існувала протягом тривалого періоду в радянській політичній економії, була пов'язана з тим, що одна група авторів сконцентрувала свої дослідження на періоді зростання капіталоємності, а інша група – на дослідженні періоду зниження

капіталоємності виробництва. Встановлено, що і перший, і другий етапи мають місце в економіці, вони взаємодоповнюють один одного.

3. Доведено, що вектор руху капіталоємності залежить від становлення, розвитку та зміни технологічного укладу. Перехід до технологічного укладу пов'язаний з економічним циклом. У результаті кризи знецінюються речовий та особистий фактори виробництва та змінюється купівельна спроможність грошей. Таким чином, змінюється система координат, у якій вимірюється і капіталоємність, і капіталовіддача.

4. На основі зроблених розрахунків капіталоозброєності і продуктивності праці виявлено, що в українській економіці темпи зростання продуктивності праці відстають від темпів зростання капіталоозброєності праці. Результатом є зниження капіталовіддачі та підвищення капіталоємності суспільного виробництва. Становленню негативних тенденцій сприяють суперечливі характеристики ефективності суспільного виробництва, які властиві конкретно-історичним, специфічним умовам розвитку української трансформаційної економіки: протиріччя між негативною динамікою валового нагромадження основного капіталу і позитивною динамікою реального зростання основних засобів; протиріччя між стійким зростанням реального обсягу основних засобів і підвищенням ступеня їх зносу; протиріччя між зростанням капіталоозброєності праці і зниженням індексу валового внутрішнього продукту. Наявність цих протиріч зменшує продуктивність капіталу.

5. Обґрунтовано, що причиною високої капіталоємності та низької ефективності економіки України є висока частка у структурі виробництва проміжного продукту (в інвестиційному секторі переважає виробництво не готових товарів, знарядь праці, а проміжних, предметів праці – хімічної продукції, металів) та низька – високотехнологічного. Така структура суспільного виробництва є наслідком включення економіки України в світовий ринок в якості конкурентоспроможного виробника головним чином інвестиційного проміжного продукту. У таких умовах фонд нагромадження спрямовується переважно на розвиток саме цих галузей, що призводить до ще більшого обтяження структури суспільного виробництва.

Отже, у роботі виявлено дію прямих та зворотних зв'язків галузевої структури суспільного виробництва та фонду нагромадження, результатом якої є зростання обтяженого, капіталоємного виробництва.

6. Дія зазначених об'єктивних закономірностей проявляється в тому, що в капіталоємному виробництві кожен додатковий відсоток зростання ВВП вимагає більших інвестицій, ніж у капіталозберігаючому, тому в капіталоємному виробництві вартість економічного зростання є вищою для суспільства ніж при низькій капіталоємності суспільного виробництва. Змінити таку ситуацію може переривання свого роду інерційного руху економіки.

7. Подолання негативних тенденцій вітчизняної економіки вимагає розробки заходів економічної політики, спрямованої на зниження капіталоємності та підвищення ефективності виробництва, які повинні задаватися об'єктивними вимогами розвитку трансформаційної економіки та бути тенденціями, що ведуть до розв'язання назрілих проблем.

8. Обґрунтовано, що основним напрямком переходу до ефективного виробництва є зміна структури суспільного виробництва у бік капіталозберігаючих галузей, які не потребують великих затрат капіталу та характеризуються швидким терміном обігу. Встановлено, що створювати такі галузі і сприятливі умови для їх розвитку, треба тільки у тому випадку, якщо вони мають потенціал конкурентоспроможності і перспективи просування їх продукції на світовий ринок.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

У монографіях:

1. Нова індустріалізація як модель економічного розвитку України / М. І. Зверяков, Л. Л. Жданова, О. С. Шараг: [Монографія]. – Одеса: Астропринт, 2017. – 244 с. *Особистий внесок здобувача: досліджено сутність нової індустріалізації в країнах наздоганяючого типу розвитку (на прикладі Китаю) (0,9 д.а.)*

Статті у наукових фахових виданнях України та виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз даних:

2. Шараг О.С. Необхідність державного регулювання в сучасних умовах трансформації економічної системи України / О.С. Шараг // Науковий вісник ОДЕУ. – 2011. – № 7 (132). – С. 128–138. (0,55 д.а.)

3. Шараг О. Роль держави у формуванні промислової політики України / О.С. Шараг // Вісник соціально-економічних досліджень: збірник наукових праць. – 2012. – № 4 (47). – С. 397–403. (0,6 д.а.)

4. Шараг О.С. Промислова політика як одна з складових модернізації економіки України / О.С. Шараг // Науковий вісник ОНЕУ. – 2012. – № 14 (166). – С. 22–32. (0,6 д.а.)

5. Шараг Е. С. Логические этапы формирования категории «органическое строение капитала» / Е. С. Шараг // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент». – 2015. – № 11. – С. 16–18. (0,6 д.а.) (*Index Copernicus, Google Scholar*)

6. Шараг Е. С. Капиталовооруженность труда в дискуссиях советских экономистов / Е. С. Шараг // Електронне наукове фахове видання «Глобальні та національні проблеми економіки». – 2015. – № 7. – С. 11–14. (0,43 д.а.) (*Index Copernicus*)

7. Шараг О.С. Динаміка показників ефективності економіки України / О.С. Шараг // Економічний простір: збірник наукових праць. – 2016. – № 108. – С. 102–111. (0,53 д.а.) (*Index Copernicus, Google Scholar, Advanced Science Index*)

Статті у наукових виданнях інших держав:

8. Шараг Е. С. Капиталоемкость как показатель эффективности общественного производства: теоретические особенности / Е.С. Шараг // Вестник Тульского филиала Финуниверситета «Социально-экономическое

развитие региона: теория и практика». – Тула: ТулГУ. – 2016. – С. 236–239. (0,46 д.а.)

9. Sharah O. Quality of economic growth under the terms and conditions of the technological progress / O. Sharah // Электронно списание «Диалог» на СА «Д. А. Ценов» – Свищов. – 2016. – № 2. – С. 1–12. (0,7 д.а.) (*Google Scholar, EBSCO*)

10. Шараг Е. С. Эффективность общественного производства в исторической ретроспективе / Е. С. Шараг // Вестник Тульского филиала Финуниверситета «Социально-экономическое развитие региона: теория и практика». – Тула: ТулГУ. – 2017. – С. 222–225. (0,49 д.а.)

Матеріали конференцій:

11. Шараг О.С. Неоіндустріалізація як об'єктивна умова випереджаючого розвитку економіки України / О.С. Шараг // Стратегія інноваційного розвитку економіки: бізнес, наука, освіта (SIDEC 2013): матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., 26-30 травня 2013 р. – Алушта: НТУ «ХП», 2013. – С. 144–146. (0,25 д.а.)

12. Шараг Е.С. Показатели эффективности общественного производства как задание для самостоятельной работы в курсах теоретико-экономических дисциплин / Е. С. Шараг // Управління якістю підготовки фахівців: матеріали XIX Міжнар. наук.-метод. конф., 17-18 квітня 2014 р. – Одеса: ОДАБА, 2014. – Ч. 2. – С. 191–192. (0,15 д.а.)

13. Шараг О.С. Нова індустріалізація в країнах наздоганяючого типу розвитку (на прикладі Китаю) / О.С. Шараг // Принципи нової економіки України та формування її фінансово-інвестиційної основи: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 10-11 квітня 2015 р. – Дніпропетровськ: Видавничий дім «Гельветика», 2015. – С. 8–11. (0,25 д.а.)

14. Шараг Е. С. Органическое строение капитала в условиях технического прогресса в трактовках советских экономистов / Е. С. Шараг // Актуальні проблеми використання потенціалу економіки країни: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 28-29 серпня 2015 р. – Київ: ГО «Київський економічний науковий центр», 2015. – С. 10–13. (0,2 д.а.)

15. Шараг Е.С. Единство и различие стоимостного, технического и органического строений капитала / Е. С. Шараг // Тенденції сталого розвитку економіки країни: прогнози та пропозиції: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 28-29 серпня 2015 р. – Львів: ЛЕФ, 2015. – С. 14–16. (0,23 д.а.)

16. Шараг Е.С. Теоретические подходы к исследованию капиталоемкости общественного производства в условиях технического прогресса / Е. С. Шараг // Проблеми розвитку економічної теорії в сучасних умовах: матеріали XI Всеукр. наук.-практ. конф. «Покританівські читання», 2 грудня 2015 р. – Одеса: ОНЕУ, 2015. – С. 31–33. (0,12 д.а.)

17. Шараг Е.С. Определение содержания производственной функции в курсах теоретических экономических дисциплин / Е.С. Шараг // Управління якістю підготовки фахівців: матеріали XXI Міжнар. наук.-метод. конф., 21-22 квітня 2016 р. – Одеса: ОДАБА, 2016. – Ч. 2. – С. 257–259. (0,15 д.а.)

18. Шараг Е.С. Динамика капиталоемкости украинской экономики в XXI веке / Е. С. Шараг // Актуальні проблеми розвитку економічної теорії в умовах

глобалізації: матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. «Покританівські читання», 2 грудня 2016 р. – Одеса: ОНЕУ, 2016. – С. 80–82. (0,12 д.а.)

19. Шараг Е.С. Технический прогресс и эффективность использования производственных ресурсов в украинской экономике / Е.С. Шараг // Модернізація економіки: виклики і можливості економічного зростання»: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., 15 лютого 2017 р. – Київ, 2017. – С. 57–61. (0,22 д.а.)

АНОТАЦІЯ

Шараг О.С. Капіталоемність та її динаміка в трансформаційній економіці. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.01 – Економічна теорія та історія економічної думки. – Одеський національний економічний університет, Одеса, 2017.

Дисертаційна робота присвячена вирішенню актуальної наукової проблеми обґрунтування теоретичних положень та методологічних підходів до дослідження вектора руху капіталоемності в трансформаційній економіці. На основі дослідження типів технічного прогресу та руху капіталу як речового фактора суспільного виробництва у процесі становлення, розвитку та заміни технологічного укладу аргументовано розуміння капіталовіддачі як елемента комплексної категорії ефективності суспільного виробництва, яка інтегрує продуктивність праці та продуктивність капіталу. Проаналізовано співвідношення виробництва інвестиційних та споживчих благ та показано, що це співвідношення може бути неоднаковим і змінюватися залежно від типу науково-технічного прогресу – або капіталоемного, або капіталозберігаючого.

На основі дослідження впливу прямих та зворотних зв'язків галузевої структури економіки та фонду нагромадження встановлено, що з однієї сторони наявна обтяжена структура виробництвом проміжних, інвестиційних товарів, які на світовому ринку зарекомендували себе як конкурентоспроможні, призводить до того, що фонд нагромадження спрямовується переважно на розвиток саме цих товарів. Результатом є ще більше обтяження структури суспільного виробництва внаслідок чого зростає капіталоемність. Показано, що зміна структури суспільного виробництва у бік капіталозберігаючих галузей, які характеризуються швидким терміном обігу, є основним напрямком зниження капіталоемності суспільного виробництва.

Ключові слова: капіталоемність, капіталовіддача, основний капітал, ефективність суспільного виробництва, економічне зростання.

АННОТАЦИЯ

Шараг Е.С. Капиталоемкость и ее динамика в трансформационной экономике. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.01 – Экономическая теория и история экономической мысли. – Одесский национальный экономический университет, Одеса, 2017.

В рамках диссертации на основе теоретико-методологического и предметно-эмпирического анализа обоснован вектор движения капиталоемкости в конкретно-исторических, специфических условиях развития трансформационной экономики. Осуществлен анализ типов технического прогресса и движения капитала в качестве вещественного фактора общественного производства в процессе становления, развития и замены технологического уклада. Это позволило установить, что капиталотдача является составным элементом комплексной категории эффективности общественного производства, которая интегрирует производительность труда и производительность капитала. Исследовано существование двух тенденций в соотношении производства инвестиционных и потребительских благ, порожденных капиталоемким или капиталосберегающим типом научно-технического прогресса.

Установлено, что динамика капиталоемкости производства зависит от цикличности технологического уклада. Усовершенствованное производство и изобретенные типы машинных механизмов удешевляются под действием морального износа первой формы, поэтому капиталоемкость сменяется капиталосбережением. На основе маржинального подхода определена общественную стоимость прироста ВВП, учитывая величину инвестиционной нагрузки на экономику в зависимости от отраслевой структуры экономики и типа технического прогресса. Установлено, что в украинской экономике темпы роста капиталовооруженности труда превышают темпы производительности труда. Результатом является снижение капиталотдачи и повышение капиталоемкости общественного производства. Выявлено, что становлению негативных тенденций способствуют противоречивые характеристики эффективности общественного производства, которые присущи конкретно-историческим, специфическим условиям развития украинской трансформационной экономики: противоречия между отрицательной динамикой валового накопления основного капитала и положительной динамикой реального роста основных средств; противоречия между устойчивым ростом реального объема основных средств и повышением степени их износа; противоречия между ростом капиталовооруженности труда и снижением индекса валового внутреннего продукта. Наличие этих противоречий уменьшает производительность капитала.

Обосновано, что утяжеленная, капиталоемкая структура общественного производства является следствием мировой конкурентоспособности продуктов отечественной добывающей промышленности, которая ведет к росту доли этих отраслей в общественном фонде накопления и ведет к дальнейшему росту добывающих отраслей, ограничивая ресурсы для развития капиталосберегающих технологий и производства высокотехнологичных товаров. Таким образом, установлено дороговизну экономического роста.

Обосновано, что основным направлением перехода к эффективному производству является изменение структуры общественного производства в сторону капиталосберегающих отраслей, не требующих больших затрат капитала и характеризующихся быстрым сроком обращения. Установлено, что

создавать такие отрасли и благоприятные условия для их развития необходимо только в том случае, если они имеют потенциал конкурентоспособности и перспективы продвижения их продукции на мировой рынок.

Ключевые слова: капиталоемкость, капиталоотдача, основной капитал, эффективность общественного производства, экономический рост.

ANNOTATION

Sharah O.S. Capital intensity and its dynamics in the transformational economy. – Manuscript.

The dissertation for the degree of candidate of economic sciences, specialty 08.00.01 – Economic theory and History of Economic Thought. – Odessa National Economic University, Odessa, 2017.

The thesis is devoted to the study of actual scientific problems of theoretical positions and methodological approaches argumentation to the study of motion vector of capital intensity in economy. It based on the types of technological progress research and capital movements as the material factors of social production in the making, development and replacement of technological structures reasoned understanding of capital productivity ratio as part of a comprehensive category of efficiency of social production that integrates productivity of labour and capital productivity. There were provided the insight into relation of investment benefits execution and production of consumer goods, and shown that this ratio may be unequal and vary depending on the type of technological progress - or capital-intensive or capital saving technological progress.

The research is based on direct and back converse of sectorial economy structure and the accumulation fund found out that on the one hand existing structure of production of intermediate and investment goods. It has proved as competitive results in the accumulation fund that is aimed primarily at developing of these products. The further burdening the structure of social production is a result of capital intensity increasing. It is shown that changes in the structure of social production toward capital saving technological progresses industries are characterized by rapid turnover period - the main direction of reducing capital intensity of social production.

Keywords: capital intensity, capital productivity ratio capital efficiency of social production, economic growth.